

Zbiór Orzeczeń

WYROK TRYBUNAŁU (wielka izba)

z dnia 17 grudnia 2020 r. *

Odesłanie prejudycjalne – Ochrona zwierząt podczas ich uśmiercania – Rozporządzenie (WE) nr 1099/2009 – Artykuł 4 ust. 1 – Obowiązek ogłuszania zwierząt przed uśmierceniem – Artykuł 4 ust. 4 – Odstępstwo w ramach uboju rytualnego – Artykuł 26 ust. 2 – Możliwość przyjęcia przez państwa członkowskie przepisów krajowych w celu zapewnienia dalej idącej ochrony zwierząt w przypadku uboju rytualnego – Wykładnia – Przepisy krajowe wymagające, w przypadku uboju rytualnego, odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci – Artykuł 13 TFUE – Karta praw podstawowych Unii Europejskiej – Artykuł 10 – Wolność religii – Wolność uzewnętrzniania religii – Ograniczenie – Proporcjonalność – Brak konsensusu między państwami członkowskimi Unii Europejskiej – Zakres uznania przyznany państwom członkowskim – Zasada pomocniczości – Ważność – Zróżnicowane traktowanie uboju rytualnego i uśmiercania zwierząt podczas polowań lub łowienia ryb, a także podczas imprez kulturalnych lub sportowych – Brak dyskryminacji – Artykuły 20, 21 i 22 karty praw podstawowych

W sprawie C-336/19

mającej za przedmiot wniosek o wydanie, na podstawie art. 267 TFUE, orzeczenia w trybie prejudycjalnym, złożony przez Grondwettelijk Hof (trybunał konstytucyjny, Belgia) postanowieniem z dnia 4 kwietnia 2019 r., które wpłynęło do Trybunału w dniu 18 kwietnia 2019 r., w postępowaniu:

Centraal Israëlitisch Consistorie van België i in.,

Unie Moskeeën Antwerpen VZW,

Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW,

JG,

KH,

Executief van de Moslims van België i in.,

Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW i in.,

przeciwko

Vlaamse Regering,

przy udziale:

LI,

* Język postępowania: niderlandzki.

Waalse Regering,

Kosher Poultry BVBA i in.,

Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA),

TRYBUNAŁ (wielka izba),

w składzie: K. Lenaerts, prezes, R. Silva de Lapuerta, wiceprezes, A. Arabadjiev, A. Prechal, E. Regan, M. Ilešič, L. Bay Larsen i A. Kumin, prezesi izb, T. von Danwitz, C. Toader, M. Safjan, D. Šváby (sprawozdawca), L.S. Rossi, I. Jarukaitis i N. Jääskinen, sędziowie,

rzecznik generalny: G. Hogan,

sekretarz: M. Ferreira, główna administratorka,

uwzględniając pisemny etap postępowania i po przeprowadzeniu rozprawy w dniu 8 lipca 2020 r.,

rozważywszy uwagi, które przedstawili:

- w imieniu Israëlitisch Consistorie van België i in. oraz Kosher Poultry BVBA i in. – E. Maes i C. Caillet, advocaten, oraz E. Jacobowitz, avocat,
- w imieniu Unie Moskeeën Antwerpen VZW oraz Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW – I. Akrouh, advocaat,
- w imieniu Executief van de Moslims van België i in. – J. Roets, advocaat,
- w imieniu Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW i in. – E. Cloots, advocaat,
- LI osobiście,
- w imieniu Vlaamse Regering – V. De Schepper i J.-F. De Bock, advocaten,
- w imieniu Waalse Regering – X. Drion, advocaat,
- w imieniu Global Action in the Interest of Animals VZW (GAIA) – A. Godfroid, advocaat,
- w imieniu rządu duńskiego – J. Nymann-Lindgren, P. Jespersen, P. Ngo i M. Wolff, w charakterze pełnomocników,
- w imieniu rządu fińskiego – J. Heliskoski i H. Leppo, w charakterze pełnomocników,
- w imieniu rządu szwedzkiego – H. Eklinder, C. Meyer-Seitz, H. Shev, J. Lundberg i A. Falk, w charakterze pełnomocników,
- w imieniu Rady Unii Europejskiej – F. Naert i E. Karlsson, w charakterze pełnomocników,
- w imieniu Komisji Europejskiej – H. Krämer, A. Bouquet i B. Eggers, w charakterze pełnomocników,

po zapoznaniu się z opinią rzecznika generalnego na posiedzeniu w dniu 10 września 2020 r.,

wydaje następujący

Wyrok

- 1 Wniosek o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym dotyczy wykładni art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia Rady (WE) nr 1099/2009 z dnia 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania (Dz.U. 2009, L 303, s. 1) oraz ważności tego przepisu w świetle art. 10 i 20, 21 i 22 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (zwanej dalej „kartą”).
- 2 Wniosek ten został złożony w ramach sporów między Centraal Israëlitisch Consistorie van België i in. (zwanymi dalej razem „CICB i in.”), Unie Moskeeën Antwerpen VZW i Islamitisch Offerfeest Antwerpen VZW, JG i KH, Executief van de Moslims van België i in., a także Coördinatie Comité van Joodse Organisaties van België – Section belge du Congrès juif mondial et Congrès juif européen VZW i in. a Vlaamse Regering (rządem flamandzkim, Belgia) dotyczących ważności decreet houdende wijziging van de wet van 14 augustus 1986 betreffende de bescherming en het welzijn der dieren, wat de toegelaten methodes voor het slachten van dieren betreft (dekretu zmieniającego ustawę z dnia 14 sierpnia 1986 r. o ochronie i dobrostanie zwierząt w odniesieniu do dozwolonych metod uboju zwierząt) z dnia 7 lipca 2017 r. (*Belgisch Staatsblad* z dnia 18 lipca 2017 r., s. 73318).

Ramy prawne

Prawo Unii

- 3 Motywy 2, 4, 6, 11, 14–16, 18, 20, 21, 43, 57 i 58 rozporządzenia nr 1099/2009 stanowią:
„(2) Uśmiercanie zwierząt może wywoływać u zwierząt ból, niepokój, strach lub inne formy cierpienia, nawet gdy odbywa się to w najlepszych dostępnych warunkach technicznych. Niektóre działania związane z uśmiercaniem mogą być stresujące, a każda technika ogłuszania ma pewne wady. Podmioty gospodarcze lub wszelkie osoby związane z uśmiercaniem zwierząt powinny podejmować wszelkie konieczne działania, aby uniknąć zadawania bólu i zminimalizować niepokój i cierpienie zwierząt w trakcie uboju lub uśmiercania, uwzględniając przy tym najlepsze praktyki w tej dziedzinie i metody dozwolone na mocy niniejszego rozporządzenia. Z tego względu ból, niepokój lub cierpienie należy uznać za niepotrzebne, jeżeli podmioty gospodarcze lub jakiegokolwiek osoby związane z uśmiercaniem zwierząt naruszają jedno z wymagań niniejszego rozporządzenia lub stosują dozwolone praktyki, nie uwzględniając najnowszych osiągnięć w ich zakresie, wywołując w ten sposób – przez zaniedbanie lub celowo – ból, niepokój lub cierpienie u zwierząt.
[...]
(4) Dobrostan zwierząt jest wartością [Unii Europejskiej], zapisaną w Protokole (nr 33) w sprawie dobrobytu zwierząt załączonym do [traktatu WE]. Ochrona zwierząt podczas uboju lub uśmiercania jest kwestią ważną dla społeczeństwa, która wpływa na nastawienie konsumentów do produktów rolnych. Ponadto poprawa ochrony zwierząt podczas uboju przyczynia się do podniesienia jakości mięsa i pośrednio ma pozytywny wpływ na bezpieczeństwo pracy w rzeźniach.
[...]
(6) Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa Żywności (EFSA), powołany rozporządzeniem (WE) nr 178/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 28 stycznia 2002 r. ustanawiającym ogólne zasady i wymagania prawa żywnościowego, powołującym Europejski Urząd ds. Bezpieczeństwa

Żywności oraz ustanawiającym procedury w zakresie bezpieczeństwa żywności [(Dz.U. 2002, L 31, s. 1)], przyjął dwie opinie na temat aspektów dobrostanu w odniesieniu do głównych systemów ogłuszania i uśmiercania niektórych gatunków zwierząt, a mianowicie na temat aspektów dobrostanu w odniesieniu do podstawowych systemów ogłuszania i uśmiercania najważniejszych handlowych gatunków zwierząt (w 2004 r.) oraz aspektów dobrostanu w odniesieniu do podstawowych systemów ogłuszania i uśmiercania stosowanych wobec jeleni, kóz, królików, strusi, kaczek, gęsi i przepiórek utrzymywanych w celach handlowych (w 2006 r.) Prawo [Unii] w tej dziedzinie powinno zostać zaktualizowane, aby uwzględnić te opinie naukowe. [...] Zalecenia dotyczące ryb utrzymywanych w warunkach fermowych nie są ujęte w niniejszym rozporządzeniu, ponieważ potrzebne są dalsze opinie naukowe i oceny gospodarcze w tej dziedzinie.

[...]

- (11) Ryby wykazują znaczne różnice fizjologiczne w porównaniu ze zwierzętami lądowymi, a ubój i uśmiercanie ryb utrzymywanych w warunkach fermowych odbywa się w zupełnie odmiennym kontekście, w szczególności w odniesieniu do procesu kontroli. Ponadto badania nad ogłuszaniem ryb są znacznie mniej zaawansowane niż w przypadku innych gatunków utrzymywanych w warunkach fermowych. Powinny zostać ustanowione odrębne normy dotyczące ochrony ryb podczas uśmiercania. Dlatego też przepisy mające zastosowanie do ryb powinny zostać obecnie ograniczone do najważniejszej zasady. Dalsze inicjatywy [Unii] powinny się opierać na naukowej ocenie ryzyka dotyczącej uboju i uśmiercania ryb, przeprowadzonej przez EFSA, i powinny uwzględniać konsekwencje społeczne, ekonomiczne i administracyjne.

[...]

- (14) Polowania lub rekreacyjne łowienie ryb odbywają się w kontekście, którego warunki w odniesieniu do uśmiercania znacznie się różnią od stosowanych wobec zwierząt utrzymywanych w warunkach fermowych, a łowiectwo podlega szczególnemu prawodawstwu. Dlatego też z zakresu stosowania niniejszego rozporządzenia należy wyłączyć uśmiercanie odbywające się podczas polowań lub rekreacyjnego łowienia ryb.
- (15) Protokół (nr 33) podkreśla również konieczność przestrzegania przepisów legislacyjnych lub administracyjnych oraz zwyczajów państw członkowskich dotyczących zwłaszcza obrzędów religijnych, tradycji kulturowych i dziedzictwa regionalnego przy formułowaniu i wdrażaniu polityk [Unii], między innymi w odniesieniu do rolnictwa i rynku wewnętrznego. Dlatego też należy wyłączyć z zakresu stosowania niniejszego rozporządzenia imprezy kulturalne, podczas których stosowanie się do wymagań dobrostanu zwierząt miałyby negatywny wpływ na charakter tych imprez.
- (16) Ponadto tradycje kulturowe odnoszą się do odziedziczonych, przyjętych lub zwyczajowych wzorców myślenia, działania lub zachowania, które obejmują pojęcie czegoś przekazanego przez poprzedników lub od nich nabytego. Przyczyniają się one do rozwoju długoletnich więzi społecznych między pokoleniami. Należy wyłączyć z zakresu stosowania niniejszego rozporządzenia uśmiercanie zwierząt odbywające się podczas tych imprez, pod warunkiem że działania te nie mają wpływu na rynek produktów pochodzenia zwierzęcego i nie są motywowane celami związanymi z produkcją.

[...]

- (18) Odstępstwo od ogłuszania w przypadku odbywającego się w rzeźni uboju zgodnego z obrzędami religijnymi zostało przyznane przez dyrektywę [Rady] 93/119/WE [z dnia 22 grudnia 1993 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas uboju lub zabijania (Dz.U. 1993, L 340, s. 21)]. Ponieważ przepisy [prawa Unii] mające zastosowanie do uboju zgodnego z obrzędami religijnymi były transponowane w różny sposób, zależnie od kontekstu krajowego, oraz biorąc pod uwagę fakt, iż

przepisy krajowe uwzględniają kwestie wychodzące poza cel niniejszego rozporządzenia, ważne jest utrzymanie odstępstwa od ogłuszania zwierząt przed ubojem, pozostawiając jednak każdemu państwu członkowskiemu pewien poziom swobody. W rezultacie niniejsze rozporządzenie respektuje wolność wyznania i prawo do uzewnętrzniania religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach, co zapisano w art. 10 [karty].

[...]

- (20) Wiele metod uśmiercania jest bolesnych dla zwierząt. Dlatego też konieczne jest ogłuszenie, aby wywołać brak przytomności i wrażliwości na bodźce przed uśmierceniem zwierząt lub podczas ich uśmiercania. Pomiar braku przytomności i wrażliwości na bodźce u zwierząt jest złożony i musi być przeprowadzany zgodnie z naukowo zatwierdzonymi metodami. Jednakże w celu oceny skuteczności procedury w warunkach praktycznych należy stosować monitorowanie za pomocą wskaźników.
- (21) Monitorowanie skuteczności ogłuszania opiera się głównie na ocenie przytomności i wrażliwości zwierząt na bodźce. Przytomność zwierzęcia jest to zasadniczo jego zdolność do odczuwania emocji oraz kontrolowania świadomych ruchów. Mimo pewnych wyjątków, takich jak unieruchomienie spowodowane porażeniem prądem lub inny rodzaj paraliżu wywołanego, można przyjąć, że zwierzę jest nieprzytomne, jeżeli straci naturalną pozycję stojącą, nie jest obudzone i nie wykazuje objawów pozytywnych ani negatywnych emocji, takich jak strach lub podniecenie. Wrażliwość zwierzęcia na bodźce jest to zasadniczo jego zdolność do odczuwania bólu. Ogólnie rzecz biorąc, można założyć, że zwierzę jest niewrażliwe na bodźce, kiedy nie wykazuje żadnych odruchów ani reakcji na bodźce takie jak dźwięk, zapach, światło lub kontakt fizyczny.

[...]

- (43) Ubój bez ogłuszenia wymaga dokładnego podcięcia gardła ostrym nożem w celu zminimalizowania cierpienia. Ponadto w przypadku zwierząt, które nie są mechanicznie skrupowane po podcięciu, proces wykrwawiania może zostać spowolniony i przedłużyć tym samym niepotrzebne cierpienie. Krowy, owce i kozy są gatunkami najczęściej poddawanych ubojowi z zastosowaniem tej procedury. Dlatego przeżuwacze poddawane ubojowi bez ogłuszenia powinny być indywidualnie i mechanicznie krępowane.

[...]

- (57) Obywatele europejscy oczekują, że przy uboju zwierząt spełniane będą minimalne przepisy dotyczące dobrostanu. W pewnych dziedzinach stosunek do zwierząt zależy również od przyjętych w danym kraju norm i w niektórych państwach członkowskich istnieje potrzeba utrzymywania lub przyjęcia dalej idących przepisów dotyczących dobrostanu zwierząt niż przepisy uzgodnione na szczeblu [Unii]. W interesie zwierząt i pod warunkiem że nie zakłóca to funkcjonowania rynku wewnętrznego, właściwe jest przyznanie państwom członkowskim pewnej elastyczności pozwalającej na utrzymanie lub – w niektórych szczególnych dziedzinach – przyjęcie dalej idących przepisów krajowych.

Należy zapewnić, aby takie przepisy krajowe nie były wykorzystywane przez państwa członkowskie w sposób naruszający prawidłowe funkcjonowanie rynku wewnętrznego.

- (58) W niektórych dziedzinach objętych zakresem stosowania niniejszego rozporządzenia Rada potrzebuje więcej informacji o charakterze naukowym, społecznym i gospodarczym, zanim ustanowi szczegółowe przepisy, zwłaszcza w przypadku ryb utrzymywanych w warunkach

fermowych oraz w odniesieniu do krępowania bydła przez umieszczenie w położeniu odwrotnym. W związku z tym konieczne jest, aby Komisja przekazała te informacje Radzie, zanim zaproponuje jakiegokolwiek zmiany w tych dziedzinach niniejszego rozporządzenia”.

- 4 Artykuł 1 tego rozporządzenia, zatytułowany „Przedmiot i zakres zastosowania”, stanowi:

„1. Niniejsze rozporządzenie ustanawia przepisy dotyczące uśmiercania zwierząt hodowanych lub utrzymywanych w celu produkcji żywności, wełny, skóry, futer lub innych produktów, jak również uśmiercania zwierząt w celu zmniejszenia ich liczebności oraz działań związanych z uśmiercaniem.

W odniesieniu do ryb zastosowanie mają jednak jedynie wymogi ustanowione w art. 3 ust. 1.

[...]

3. Niniejsze rozporządzenie nie ma zastosowania:

- a) w przypadku uśmiercania zwierząt:
 - (i) podczas eksperymentów naukowych przeprowadzanych pod nadzorem właściwego organu;
 - (ii) podczas polowań lub rekreacyjnego łowienia ryb;
 - (iii) podczas imprez kulturalnych lub sportowych;
- b) do drobiu, królików i zajęcy poddawanych ubojowi przez ich właścicieli poza rzeźnią na potrzeby własnej domowej konsumpcji”.

- 5 Artykuł 2 owego rozporządzenia, zatytułowany „Definicje”, stanowi:

„Do celów niniejszego rozporządzenia stosuje się następujące definicje:

[...]

- b) »działania związane z uśmiercaniem« oznaczają działania takie, jak obchodzenie się ze zwierzętami, magazynowanie, krępowanie, ogłuszanie i wykrwawianie zwierząt, wykonywane w związku z ich uśmierceniem i w miejscu, w którym ma ono się odbyć;

[...]

- f) »ogłuszanie« oznacza każdy celowo wywołany szereg czynności, który bezboleśnie powoduje utratę przytomności i wrażliwości na bodźce, w tym każdy szereg czynności powodujący natychmiastową śmierć;
- g) »obrzęd religijny« oznacza ciąg czynności związanych z ubojem zwierząt i zalecany przez religię;
- h) »imprezy kulturalne lub sportowe« oznaczają wydarzenia zasadniczo i w przeważającej mierze związane z długotrwałymi tradycjami kulturowymi lub działalnością sportową o długiej tradycji, łącznie z wyścigami lub innymi formami zawodów, w których wyniku nie jest wytwarzane mięso ani inne produkty pochodzenia zwierzęcego bądź produkcja ta jest marginalna w porównaniu z wydarzeniem jako takim i nie ma znaczenia gospodarczego;

[...]

- j) »ubój« oznacza uśmiercenie zwierząt przeznaczonych do spożycia przez ludzi;

[...]”.

- 6 Artykuł 3 tego rozporządzenia, zatytułowany „Wymogi ogólne dotyczące uśmiercania i działań związanych z uśmiercaniem”, stanowi w ust. 1:

„Podczas uśmiercania i działań związanych z uśmiercaniem zwierzętom oszczędza się wszelkiego niepotrzebnego bólu, niepokoju lub cierpienia”.

- 7 Artykuł 4 rozporządzenia nr 1099/2009, dotyczący „[m]etod[...] ogłuszania”, przewiduje:

„1. Zwierzęta są uśmiercane wyłącznie po uprzednim ogłuszeniu zgodnie z metodami i szczegółowymi wymogami związanymi ze stosowaniem tych metod określonymi w załączniku I. Do chwili śmierci zwierzęta są utrzymywane w stanie nieprzytomności i niewrażliwości na bodźce.

Po zastosowaniu metod, o których mowa w załączniku I, nieprowadzących do natychmiastowej śmierci [...], należy jak najszybciej zastosować procedurę prowadzącą do pewnej śmierci, taką jak wykrwawianie, miażdżenie centralnego układu nerwowego, porażenie prądem lub długotrwała ekspozycja na deficyt tlenu.

[...]

4. W przypadku zwierząt poddawanych ubojowi według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne wymogi ust. 1 nie mają zastosowania, pod warunkiem że ubój ma miejsce w rzeźni”.

- 8 Artykuł 5 tego rozporządzenia, zatytułowany „Kontrole ogłuszania”, stanowi w ust. 2:

„W przypadku gdy, do celów art. 4 ust. 4, zwierzęta są uśmiercane bez uprzedniego ogłuszenia, osoby odpowiedzialne za ubój przeprowadzają systematyczne kontrole, zapewniając, aby zwierzęta nie wykazywały żadnych oznak przytomności ani wrażliwości na bodźce, zanim zostaną im zdjęte pęta, i nie wykazywały żadnych oznak życia, zanim zostaną poddane obróbce lub sparzaniu”.

- 9 Artykuł 26 rozporządzenia nr 1099/2009, zatytułowany „Bardziej restrykcyjne przepisy krajowe”, stanowi:

„1. Niniejsze rozporządzenie nie uniemożliwia państwom członkowskim utrzymania przepisów krajowych, które służą zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania, a które obowiązują w momencie wprowadzania w życie niniejszego rozporządzenia.

Przed dniem 1 stycznia 2013 r. państwa członkowskie powiadamiają Komisję o takich przepisach krajowych. Komisja poinformuje o nich pozostałe państwa członkowskie.

2. Państwa członkowskie mogą przyjąć przepisy krajowe, które służą zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania w porównaniu z przepisami zawartymi w niniejszym rozporządzeniu, w następujących dziedzinach:

[...]

c) ubój i działania związane z uśmiercaniem zwierząt zgodnie z art. 4 ust. 4.

Państwa członkowskie powiadamiają Komisję o takich przepisach krajowych. Komisja poinformuje o nich pozostałe państwa członkowskie.

[...]

4. Państwo członkowskie nie może zabraniać ani utrudniać wprowadzania do obiegu na swoim terytorium produktów pochodzenia zwierzęcego uzyskanych ze zwierząt, które zostały uśmiercone w innym państwie członkowskim, powołując się na to, że dane zwierzęta nie zostały uśmiercone zgodnie z przepisami krajowymi tego państwa służącymi zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania”.

10 Artykuł 27 tego rozporządzenia, zatytułowany „Sprawozdawczość”, stanowi w ust. 1:

„Nie później niż dnia 8 grudnia 2014 r. Komisja składa Parlamentowi Europejskiemu i Radzie sprawozdanie dotyczące możliwości wprowadzenia pewnych wymogów dotyczących ochrony ryb podczas ich uśmiercania, z uwzględnieniem aspektów dobrostanu zwierząt oraz skutków społeczno-ekonomicznych i środowiskowych. Sprawozdaniu będą towarzyszyć, jeżeli będzie to zasadne, wnioski legislacyjne mające na celu zmianę niniejszego rozporządzenia przez włączenie szczególnych przepisów dotyczących ochrony ryb podczas ich uśmiercania.

Do chwili przyjęcia tych środków państwa członkowskie mogą utrzymywać lub przyjmować krajowe przepisy dotyczące ochrony ryb podczas ich uboju lub uśmiercania, o czym informują Komisję”.

Prawo belgijskie

11 Artykuł 16 ust. 1 Wet betreffende de bescherming en het welzijn der dieren (ustawy o ochronie i dobrostanie zwierząt) z dnia 14 sierpnia 1986 r. (*Belgisch Staatsblad* z dnia 3 grudnia 1986 r., s. 16382), w brzmieniu sprzed przyjęcia dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego, nakładał w akapicie pierwszym obowiązek uboju wyłącznie po ogłuszeniu zwierzęcia lub, w przypadku siły wyższej, przy użyciu metody najmniej bolesnej. Jednakże akapit drugi tego przepisu stanowił, że w drodze odstępstwa obowiązek ten nie ma zastosowania „do uboju wymaganego przez obrzęd religijny”.

12 Dekret będący przedmiotem postępowania głównego, który wszedł w życie w dniu 1 stycznia 2019 r., uchylił to odstępstwo w odniesieniu do regionu flamandzkiego. Artykuł 15 ust. 2 ustawy o ochronie i dobrostanie zwierząt, zmieniony przez art. 3 tego dekretu, stanowi bowiem, że P„[j]eżeli zwierzęta są poddawane ubojowi przy zastosowaniu specjalnych metod wymaganych do celów obrzędów religijnych, ogłuszenie jest odwracalne, a śmierć zwierzęcia nie jest spowodowana ogłuszeniem”.

13 Materiały przygotowawcze do tego dekretu mają następujące brzmienie:

„Flandria przywiązuje wielką wagę do dobrostanu zwierząt. Celem jest zatem wprowadzenie zakazu niepotrzebnego cierpienia zwierząt we Flandrii. Ubój zwierząt bez ogłuszenia jest niezgodny z tą zasadą. Chociaż inne środki, mniej drastyczne niż zakaz uboju bez uprzedniego ogłuszenia, mogą w pewnym stopniu ograniczyć negatywny wpływ tej metody uboju na dobrostan zwierząt, takie środki nie mogą zapobiec bardzo poważnemu pogorszeniu tego dobrostanu. Margines między eliminacją cierpienia zwierząt z jednej strony a ubojem bez uprzedniego ogłuszenia z drugiej strony będzie zawsze bardzo szeroki, nawet gdyby podjęto mniej radykalne środki w celu zminimalizowania pogorszenia dobrostanu zwierząt.

Niemniej jednak dąży się do równowagi między ochroną dobrostanu zwierząt a wolnością religii.

Obrzędy religijne, zarówno żydowski, jak i islamski, wymagają, aby zwierzę w jak największym stopniu się wykrwawiło. Badania naukowe wykazały, że obawa, iż oszołamianie miałyby negatywny wpływ na krwawienie, jest bezpodstawna [...].

Ponadto oba obrzędy wymagają, by zwierzę było nienaruszone i zdrowe w momencie uboju oraz by umarło z powodu wykrwawienia. [...] [E]lektroanestezja jest odwracalną (niepowodującą śmierci) metodą ogłuszania, w ramach której zwierzę, jeżeli w międzyczasie nie zostało mu podcięte gardło, odzyskuje przytomność po krótkim czasie i nie doświadcza żadnych negatywnych skutków ogłuszenia. Jeśli gardło zwierzęcia zostanie podcięte natychmiast po ogłuszeniu, jego śmierć będzie spowodowana wyłącznie wykrwawieniem. W związku z tym można przyjąć wniosek zawarty w sprawozdaniu p. Vanthemscheego. Zgodnie z tym wnioskiem stosowanie odwracalnego, niepowodującego śmierci ogłuszania w praktyce uboju rytualnego jest środkiem proporcjonalnym, zgodnym z duchem uboju rytualnego w kontekście wolności religii i w jak największym stopniu uwzględniającym dobrostan zwierząt. W każdym razie obowiązek stosowania elektroanestezji do uboju przeprowadzanego specjalnymi metodami wymaganymi przez obrzędy religijne nie stanowi zatem nieproporcjonalnej ingerencji w wolność religii”.

Postępowanie główne i pytania prejudycjalne

- 14 Pismami złożonymi w dniach 17 i 18 stycznia 2018 r. skarżący w postępowaniu głównym wnieśli do Grondwettelijk Hof (trybunału konstytucyjnego, Belgia), który jest sądem odsyłającym, skargi o stwierdzenie nieważności dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego ze względu na to, że narusza on w szczególności art. 4 ust. 4 i art. 26 ust. 2 rozporządzenia nr 1099/2009, gdyż pozbawia wierzących żydów i muzułmanów gwarancji, że ubój rytualny nie może podlegać wymogowi uprzedniego ogłuszenia. Dekret ten uniemożliwia bowiem wszystkim tym wyznawcom, a nie tylko ich mniejszości, praktykowanie swojej religii, nie pozwalając im na pozyskiwanie mięsa ze zwierząt ubitych zgodnie z ich nakazami religijnymi, gdyż nakazy te sprzeciwiają się metodzie odwracalnego ogłuszania.
- 15 Jak wynika z postanowienia odsyłającego, skarżący w postępowaniu głównym wskazują, że zgodnie z art. 4 ust. 1 rozporządzenia nr 1099/2009 w związku z motywem 20 tego rozporządzenia zwierzęta powinny co do zasady zostać ogłuszone przed uśmierceniem, to znaczy być utrzymywane w stanie nieprzytomności i niewrażliwości na bodźce do chwili śmierci.
- 16 Jednakże zgodnie z art. 4 ust. 4 tego rozporządzenia obowiązek ogłuszania nie ma zastosowania do uboju zwierząt dokonywanego według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne. Zgodnie z motywem 18 tego rozporządzenia odstępstwo to jest podyktowane celem poszanowania wolności religii zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty, jak zauważył Trybunał w wyroku z dnia 29 maja 2018 r., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen i in.* (C-426/16, EU:C:2018:335, pkt 56, 57).
- 17 Grondwettelijk Hof (trybunał konstytucyjny) zaznacza w tym względzie, że ponieważ prawo zagwarantowane w art. 10 ust. 1 karty odpowiada prawu zagwarantowanemu w art. 9 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, podpisanej w Rzymie w dniu 4 listopada 1950 r. (zwanej dalej „EKPC”), Trybunał wywiódł z tego, że pojęcie „religii” może obejmować zarówno forum internum, to jest fakt posiadania przekonań, jak i forum externum, to jest publiczne uzewnętrznianie wiary religijnej.
- 18 Szczególne metody uboju wymagane przez obrzędy religijne i poszanowanie religijnych nakazów żywieniowych wchodzi w zakres wolności religii i mogą być uznane za publiczne uzewnętrznianie przekonań religijnych w rozumieniu art. 9 EKPC i art. 10 ust. 1 karty. W szczególności ubój rytualny ma na celu dostarczenie zainteresowanym wiernym mięsa pochodzącego ze zwierząt ubitych zgodnie z ich przekonaniami religijnymi. Prawdą jest, że Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł w tym względzie w wyroku z dnia 27 czerwca 2000 r. w sprawie *Cha’are Shalom Ve Tsedek* przeciwko Francji (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, § 82), że w sytuacji gdy wierzący nie są pozbawieni możliwości pozyskiwania i spożywania mięsa ze zwierząt ubitych zgodnie z ich przekonaniami religijnymi, prawo do wolności wyznania nie może rozciągać się aż na prawo do przeprowadzenia osobiście uboju rytualnego.

- 19 Niemniej skarżący w postępowaniu głównym podnoszą, że państwa członkowskie nie mogą powoływać się na art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 po to, by uczynić bezprzedmiotowym odstępstwo od obowiązku ogłuszania przy uboju rytualnym przewidzianego w art. 4 ust. 4 tego rozporządzenia.
- 20 Ponadto skarżący w postępowaniu głównym utrzymują, że dekret będący przedmiotem postępowania głównego w sposób nieproporcjonalny ogranicza wolność wyznania, tym bardziej że mięso bydła ubitego zgodnie z nakazami religijnymi stanowi jedynie 0,1% całkowitej ilości mięsa produkowanego w Belgii, a przypadki, w których uprzednie ogłuszanie zawiodło, są wyższe od tego odsetka. Ponadto społeczność żydowska nie ma pewności, że będzie w stanie uzyskać wystarczającą ilość mięsa ze zwierząt poddanych ubojowi zgodnie z nakazami religii żydowskiej. Poza tym wydział legislacyjny Raad van State (rady stanu, Belgia) stwierdził na tej podstawie, że zakaz uboju bez ogłuszania stanowi nieproporcjonalną ingerencję w wolność religii.
- 21 Dekret będący przedmiotem postępowania głównego narusza również wolność wyznania, ponieważ uniemożliwia wyznawcom religii żydowskiej uboju zwierząt zgodnie z shechitą – obrzędem uboju charakterystycznym dla tej religii. W tym względzie nie można brać pod uwagę faktu, że mięso ze zwierząt ubitych zgodnie z nakazami religijnymi może być importowane z zagranicy.
- 22 Wreszcie skarżący w postępowaniu głównym kwestionują założenie ustawodawcy flamandzkiego, zgodnie z którym odwracalny proces ogłuszania, który nie prowadzi do śmierci zwierzęcia, jest zgodny z wymogami religijnymi dotyczącymi uboju.
- 23 Rządy flamandzki i waloński uważają natomiast, że art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 wyraźnie upoważnia państwa członkowskie do odejścia od brzmienia art. 4 ust. 4 owego rozporządzenia.
- 24 Sąd odsyłający zauważa z jednej strony, że odstępstwo od zasady ogłuszania przed uśmierceniem, przewidziane w art. 4 ust. 4 rozporządzenia nr 1099/2009, ma na celu poszanowanie wolności religii zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty, a z drugiej strony, że art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) tego rozporządzenia w związku z jego motywami 18 i 57 upoważnia państwa członkowskie, w celu wspierania dobrostanu zwierząt, do odstąpienia od tego art. 4 ust. 4, nie określając jednak granic, których państwa członkowskie muszą przestrzegać w tym zakresie.
- 25 Powstaje zatem pytanie, czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 można interpretować w ten sposób, że państwa członkowskie mogą ustanawiać przepisy krajowe takie jak przewidziane w zaskarżonym dekrete, a w przypadku odpowiedzi twierdzącej – czy przepis ten jest zgodny z zasadą wolności religii zagwarantowaną w art. 10 ust. 1 karty.
- 26 W tym względzie sąd odsyłający wskazuje, że dekret będący przedmiotem postępowania głównego uchylił z dniem 1 stycznia 2019 r. wyjątek od obowiązku uprzedniego ogłuszenia w odniesieniu do uboju rytualnego. Z materiałów przygotowawczych do tego dekretu wynika również, że ustawodawca flamandzki wyszedł z założenia, iż ubój bez ogłuszania powoduje niepotrzebne cierpienie zwierzęcia. Dążył on zatem również do wspierania dobrostanu zwierząt i znalezienia równowagi między celem wspierania dobrostanu zwierząt a celem zagwarantowania wolności religii.
- 27 Z tego punktu widzenia, aby odpowiedzieć w możliwie najszerszym zakresie na życzenia zainteresowanych wspólnot religijnych, art. 15 ust. 2 ustawy z dnia 14 sierpnia 1986 r., zmienionej dekretem będącym przedmiotem postępowania głównego, wymaga obecnie w ramach uboju rytualnego odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia. Jak wynika z materiałów przygotowawczych do tego dekretu, ustawodawca flamandzki uznał, iż przepis ten odpowiada życzeniom zainteresowanych wspólnot religijnych, ponieważ przy stosowaniu techniki odwracalnego ogłuszenia zachowane są nakazy religijne, zgodnie z którymi zwierzę nie może być martwe w momencie uboju i musi się całkowicie wykrwawić.

- 28 Dokonanej zmiany legislacyjnej nie można jednak interpretować jako zobowiązującej wszystkie wspólnoty religijne do zaakceptowania techniki ogłuszania odwracalnego. Ponadto, jak wynika z materiałów przygotowawczych do dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego, nie ma on wpływu na możliwość zaopatrywania się przez członków tych wspólnot w mięso ze zwierząt poddanych ubojowi bez uprzedniego ogłuszenia, ponieważ nie ma przepisu zakazującego przywozu takiego mięsa do Regionu Flamandzkiego. W każdym razie taki zakaz przywozu byłby sprzeczny z art. 26 ust. 4 rozporządzenia nr 1099/2009.
- 29 Skarżący w postępowaniu głównym podnoszą jednak, że coraz więcej państw członkowskich, podobnie jak Region Flamandzki, zakazuje uboju zwierząt bez ogłuszania lub przynajmniej wywozu mięsa pochodzącego ze zwierząt ubitych zgodnie z nakazami religijnymi, co zagraża dostawom tego rodzaju mięsa do Regionu Flamandzkiego. Ponadto certyfikacja importowanego mięsa nie pozwala na upewnienie się, czy mięso rzeczywiście pochodzi ze zwierząt poddanych ubojowi zgodnie z nakazami religijnymi.
- 30 Rządy flamandzki i waloński oponują, że w niektórych państwach członkowskich nie ma takiego ogólnego zakazu uśmiercania bez uprzedniego ogłuszenia oraz że handel mięsem nie zatrzymuje się na granicach Unii.
- 31 Wreszcie skarżący w postępowaniu głównym podnoszą, że gdyby art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 należało interpretować w ten sposób, iż zezwala on państwu członkowskiemu na podjęcie środków takich jak przewidziane w dekrete będącym przedmiotem postępowania głównego, naruszałby on zasady równości, niedyskryminacji i różnorodności religijnej, zagwarantowane odpowiednio w art. 20, 21 i 22 karty. W tym kontekście skarżący w postępowaniu głównym zauważają, że dekret ten, wydany na podstawie tego rozporządzenia, traktuje odmiennie bez żadnego racjonalnego uzasadnienia, po pierwsze, osoby, które uśmiercają zwierzęta podczas polowania lub łowienia ryb lub w ramach zwalczania organizmów szkodliwych, a po drugie, osoby, które uśmiercają zwierzęta zgodnie z określonymi metodami uboju wymaganymi przez obrzęd religijny.
- 32 W tych okolicznościach Grondwettelijk Hof (trybunał konstytucyjny, Belgia) postanowił zawiesić postępowanie i zwrócić się do Trybunału z następującymi pytaniami prejudycjalnymi:
- „1) Czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia [nr 1099/2009] należy interpretować w ten sposób, że państwa członkowskie mogą, w drodze odstępstwa od art. 4 ust. 4 tego rozporządzenia oraz w celu ochrony dobrostanu zwierząt, przyjmować przepisy takie jak ustanowione w dekrete [będącym przedmiotem postępowania głównego], które przewidują z jednej strony zakaz uboju zwierząt bez ogłuszenia, mający zastosowanie również do uboju przeprowadzonego zgodnie z obrzędami religijnymi, a z drugiej strony alternatywny sposób ogłuszania dla uboju przeprowadzonego zgodnie z obrzędami religijnymi, który opiera się na odwracalnym ogłuszeniu oraz nakazie, zgodnie z którym ogłuszenie nie może powodować śmierci zwierzęcia?
- 2) Jeżeli na pytanie pierwsze zostanie udzielona odpowiedź twierdząca, to czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia [nr 1099/2009] interpretowany w sposób, o którym mowa w pytaniu pierwszym, narusza art. 10 ust. 1 [karty]?
- 3) Jeżeli na pytanie pierwsze zostanie udzielona odpowiedź twierdząca, to czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) w związku z art. 4 ust. 4 rozporządzenia [nr 1099/2009] interpretowany w sposób, o którym mowa w pytaniu pierwszym, narusza art. 20, 21 i 22 [karty] poprzez wprowadzenie jedynie warunkowego odstępstwa od obowiązku ogłuszenia zwierzęcia w odniesieniu do uboju według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne (art. 4 ust. 4 w związku z art. 26 ust. 2 [tego rozporządzenia]), podczas gdy w odniesieniu do uśmiercania zwierząt podczas polowań, łowienia ryb oraz imprez sportowych i kulturalnych przewidziano z powodów

określonych w motywach rozporządzenia przepisy, zgodnie z którymi działania te nie podlegają zakresowi zastosowania rozporządzenia lub też obowiązkowi ogłuszenia zwierzęcia podczas jego uśmiercania (art. 1 ust. 1 akapit drugi i art. 1 ust. 3 [wspomnianego rozporządzenia])?”.

W sprawie wniosku o otwarcie na nowo ustnego etapu postępowania

- 33 Pismem złożonym w sekretariacie Trybunału w dniu 2 października 2020 r. CICB i in. oraz Kosher Poultry i in. wniesli o otwarcie na nowo ustnego etapu postępowania na podstawie art. 83 regulaminu postępowania przed Trybunałem.
- 34 Na poparcie swojego wniosku CICB i in. oraz Kosher Poultry i in. podnoszą zasadniczo, że polski Sejm przyjął w dniu 18 września 2020 r. projekt ustawy zakazującej wywozu mięsa uzyskanego ze zwierząt uśmierconych w ramach uboju rytualnego. Ponieważ to państwo członkowskie jest dla wspólnoty żydowskiej Belgii najważniejszą dostawcą mięsa koshernego i nie ma konkretnego rozwiązania alternatywnego, przyjęcie takiego projektu ustawy wykazuje jeszcze bardziej nieproporcjonalny charakter dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego, a w konsekwencji stanowi nową okoliczność mogącą mieć decydujący wpływ na rozstrzygnięcie Trybunału.
- 35 Na podstawie art. 83 regulaminu postępowania Trybunał może w każdej chwili, po zapoznaniu się ze stanowiskiem rzecznika generalnego, postanowić o otwarciu na nowo ustnego etapu postępowania, w szczególności jeśli po zamknięciu ustnego etapu postępowania strona przedstawiła nowy fakt mogący mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia Trybunału, lub też jeśli sprawa ma zostać rozstrzygnięta na podstawie argumentu, który nie był przedmiotem dyskusji między zainteresowanymi stronami.
- 36 Taka sytuacja nie ma miejsca w niniejszej sprawie.
- 37 Na rozprawie Trybunał, zadając Regionowi Flamandzkiemu pytanie, na które wszyscy uczestnicy mogli zareagować, rozważył sytuację wykraczającą poza to, na co powołały się CICB i in. oraz Kosher Poultry i in. w ich wniosku o otwarcie na nowo ustnego etapu postępowania, w której wszystkie państwa członkowskie przyjęłyby, podobnie jak w dekrete będącym przedmiotem postępowania głównego, zakaz uśmiercania zwierząt bez uprzedniego ogłuszenia w ramach uboju rytualnego.
- 38 Wobec powyższego, ponieważ projekt ustawy, o którym mowa w pkt 34 niniejszego wyroku, nie może stanowić ani nowego faktu mogącego mieć decydujące znaczenie dla rozstrzygnięcia Trybunału, ani faktu dotyczącego argumentu, który nie był przedmiotem dyskusji między zainteresowanymi stronami w rozumieniu art. 83 regulaminu postępowania, Trybunał uznaje, po zapoznaniu się ze stanowiskiem rzecznika generalnego, że nie zachodzi potrzeba otwarcia na nowo ustnego etapu postępowania.

W przedmiocie pytań prejudycjalnych

W przedmiocie pytań pierwszego i drugiego

- 39 Poprzez pytania pierwsze i drugie, które należy rozpatrzyć łącznie, sąd odsyłający zmierza zasadniczo do ustalenia, czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 w związku z art. 13 TFUE i art. 10 ust. 1 karty należy interpretować w ten sposób, że sprzeciwia się on uregulowaniu państwa członkowskiego, które w ramach uboju rytualnego wymaga procesu odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia.
- 40 Na wstępie należy przypomnieć, że rozporządzenie nr 1099/2009, które ma podstawę prawną w art. 37 WE (obecnie art. 43 TFUE) i wpisuje się w ramy wspólnotowego planu działań dotyczącego ochrony i dobrostanu zwierząt na lata 2006–2010 [COM(2006) 13 wersja ostateczna z dnia

23 stycznia 2006 r.], ma na celu ustanowienie wspólnych zasad ochrony dobrostanu zwierząt podczas uboju lub uśmiercania w Unii i opiera się, jak wskazano w motywie 4 tego rozporządzenia, na idei, że ochrona zwierząt podczas uboju lub uśmiercania jest kwestią ważną dla społeczeństwa.

- 41 W tym względzie należy przypomnieć przede wszystkim, że art. 4 ust. 1 rozporządzenia nr 1099/2009 w związku z motywem 20 tego rozporządzenia ustanawia zasadę ogłuszania zwierząt przed uśmierceniem, a nawet nadaje jej charakter obowiązku, ponieważ badania naukowe wykazały, że ogłuszanie jest techniką, która w najmniejszym stopniu narusza dobrostan zwierząt w czasie uboju (zob. podobnie wyrok z dnia 26 lutego 2019 r., *Œuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, pkt 47). Jak wynika z motywu 4 wspomnianego rozporządzenia, ustanowiona w tym przepisie zasada uprzedniego ogłuszania odzwierciedla unijną wartość, jaką jest dobrostan zwierząt, zapisany obecnie w art. 13 TFUE, na podstawie którego Unia i państwa członkowskie muszą w pełni uwzględniać wymagania w zakresie dobrostanu zwierząt przy formułowaniu i wykonywaniu jej polityki.
- 42 Zasada ta odpowiada głównemu celowi ochrony dobrostanu zwierząt realizowanemu przez rozporządzenie nr 1099/2009, który wynika z samego tytułu tego rozporządzenia i jego motywu 2, co jest zgodne z art. 13 TFUE (zob. podobnie wyrok z dnia 29 maja 2018 r., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen i in.*, C-426/16, EU:C:2018:335, pkt 63, 64).
- 43 Następnie art. 4 ust. 4 rozporządzenia nr 1099/2009 stanowi, że zasada uprzedniego ogłuszania nie ma zastosowania do zwierząt poddawanych ubojowi według szczególnych metod wymaganych przez obrzędy religijne, pod warunkiem że ubój ma miejsce w rzeźni. O ile ten ostatni przepis, interpretowany w świetle motywu 18 tego rozporządzenia, dopuszcza praktykę uboju rytualnego, w ramach której zwierzę można uśmiercić bez uprzedniego ogłuszenia, o tyle ta forma uboju jest dozwolona w Unii jedynie w drodze odstępstwa i wyłącznie w celu zapewnienia poszanowania wolności religii, gdyż nie jest w stanie złagodzić wszelkiego bólu, niepokoju lub cierpienia zwierzęcia tak skutecznie jak ubój poprzedzony ogłuszeniem, które zgodnie z art. 2 lit. f) tego rozporządzenia, interpretowanym w świetle jego motywu 20, jest konieczne, aby wywołać u zwierzęcia utratę przytomności i wrażliwości na bodźce, co pozwala na znaczne zmniejszenie jego cierpienia (zob. podobnie wyrok z dnia 26 lutego 2019 r., *Œuvre d'assistance aux bêtes d'abattoirs*, C-497/17, EU:C:2019:137, pkt 48).
- 44 Odstępstwo to, jak wynika z motywu 15 rozporządzenia nr 1099/2009, opiera się na konieczności przestrzegania przepisów legislacyjnych lub administracyjnych oraz zwyczajów państw członkowskich dotyczących zwłaszcza obrzędów religijnych, tradycji kulturowych i dziedzictwa regionalnego przy formułowaniu i wdrażaniu polityk Unii, między innymi w odniesieniu do rolnictwa i rynku wewnętrznego. Konkretyzuje ono zatem zgodnie z art. 10 ust. 1 karty pozytywne zobowiązanie ustawodawcy Unii do zapewnienia rzeczywistego poszanowania wolności religii i prawa do uzewnętrzniania swojej religii lub swych przekonań poprzez praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach, w szczególności na rzecz praktykujących muzułmanów i żydów (zob. podobnie wyrok z dnia 29 maja 2018 r., *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisatie Provincie Antwerpen i in.*, C-426/16, EU:C:2018:335, pkt 56, 57).
- 45 Ponadto z motywu 18 tego rozporządzenia wynika, że ze względu na fakt, iż „przepisy [prawa Unii] mające zastosowanie do uboju zgodnego z obrzędami religijnymi[, wynikające z dyrektywy 93/119,] były transponowane w różny sposób, zależnie od kontekstu krajowego, oraz biorąc pod uwagę fakt, iż przepisy krajowe uwzględniają kwestie wychodzące poza cel niniejszego rozporządzenia”, prawodawca Unii ustawodawca postanowił o „utrzymaniu[u] odstępstwa od ogłuszania zwierząt przed ubojem, pozostawiając jednak każdemu państwu członkowskiemu pewien poziom swobody”. W tym celu art. 26 ust. 1 rozporządzenia nr 1099/2009 upoważnia państwa członkowskie do utrzymania wszelkich przepisów krajowych obowiązujących w dniu wejścia w życie tego rozporządzenia, które służą zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania, podczas gdy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) wspomnianego rozporządzenia przewiduje, że państwa członkowskie mogą przyjąć

przepisy krajowe, które służą zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania niż ochrona przewidziana w tym rozporządzeniu w szczególności w zakresie „uboju i działań związanych z uśmiercaniem zwierząt zgodnie z art. 4 ust. 4”, przy czym zgodnie z art. 2 lit. b) tego samego rozporządzenia wskazane w ten sposób działania związane z uśmiercaniem obejmują ogłuszanie.

- 46 W końcu art. 26 ust. 4 rozporządzenia nr 1099/2009 stanowi, że państwo członkowskie nie może zabraniać ani utrudniać wprowadzania do obiegu na swoim terytorium produktów pochodzenia zwierzęcego uzyskanych ze zwierząt, które zostały uśmiercone w innym państwie członkowskim, powołując się na to, że dane zwierzęta nie zostały uśmiercone zgodnie z przepisami krajowymi tego państwa służącymi zapewnieniu dalej idącej ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania.
- 47 Tym samym ramy wyznaczone rozporządzeniem nr 1099/2009 odzwierciedlają wymóg art. 13 TFUE, zgodnie z którym „Unia i państwa członkowskie w pełni uwzględniają wymagania w zakresie dobrostanu zwierząt jako istot zdolnych do odczuwania, przy równoczesnym przestrzeganiu przepisów prawnych i administracyjnych oraz zwyczajów państw członkowskich związanych w szczególności z obyczajami religijnymi, tradycjami kulturowymi i dziedzictwem regionalnym”. Z ram tych wynika, że samo to rozporządzenie nie zapewnia koniecznego pogodzenia dobrostanu zwierząt z wolnością uzewnętrzniania religii, lecz jedynie wyznacza ramy dla równowagi, którą państwa członkowskie powinny osiągnąć między tymi dwiema wartościami.
- 48 Z rozważań przedstawionych w pkt 44–47 niniejszego wyroku wynika, że z jednej strony art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 nie narusza zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty wolności uzewnętrzniania religii, a z drugiej strony w ramach przyznanej państwom członkowskim na podstawie tego przepisu możliwości przyjęcia dodatkowych przepisów mających na celu zapewnienie dalej idącej ochrony zwierząt niż ochrona przewidziana w tym rozporządzeniu państwa te mają możliwość nałożenia obowiązku ogłuszania zwierząt przed uśmierceniem, który ma zastosowanie również w przypadku uboju wymaganego przez obrzędy religijne, jakkolwiek z zastrzeżeniem poszanowania praw podstawowych zapisanych w karcie.
- 49 Zgodnie z art. 51 ust. 1 karty państwa członkowskie są bowiem zobowiązane do poszanowania zapisanych w niej praw podstawowych, gdy korzystają ze wspomnianej możliwości.
- 50 Co się tyczy zgodności środków krajowych przyjętych na podstawie art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 z wolnością uzewnętrzniania religii, należy przypomnieć, że art. 10 ust. 1 karty przewiduje, iż każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i religii, i wyjaśnia, że prawo to obejmuje wolność zmiany religii lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania swej religii lub przekonań indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, poprzez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i uczestniczenie w obrzędach.
- 51 W tym względzie uregulowanie krajowe przyjęte na podstawie art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) tego rozporządzenia i wymagające w ramach uboju rytualnego odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia, objęte jest zakresem stosowania wolności uzewnętrzniania religii, zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty.
- 52 Karta przyjmuje bowiem szerokie znaczenie przewidzianego w tym postanowieniu pojęcia „religii”, które może obejmować zarówno forum internum, to jest fakt posiadania przekonań, jak i forum externum, to jest publiczne uzewnętrznianie wiary religijnej, a Trybunał orzekł już, że ubój rytualny jest objęty wolnością uzewnętrzniania religii, zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty (wyrok z dnia 29 maja 2018 r., Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen i in., C-426/16, EU:C:2018:335, pkt 44, 49).

- 53 Skarżący w postępowaniu głównym podnoszą, że nakładając obowiązek uprzedniego ogłuszenia zwierzęcia podczas uboju rytualnego, a jednocześnie wymagając, aby ogłuszenie było odwracalne i nie powodowało śmierci zwierzęcia, dekret będący przedmiotem postępowania głównego, wydany na podstawie art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009, okazuje się niezgodny z niektórymi żydowskimi i islamskimi nakazami religijnymi.
- 54 W tym względzie z wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym wynika, że dla skarżących w postępowaniu głównym ubój rytualny odpowiada szczególnym nakazom religijnym wymagającym zasadniczo, aby wierzący spożywali jedynie mięso zwierząt poddanych ubojowi bez uprzedniego ogłuszenia, w celu zagwarantowania, że nie zostaną one poddane żadnemu procesowi, który mógłby spowodować śmierć przed ubojem, i że się wykrwawia.
- 55 W związku z tym dekret ten pociąga za sobą ograniczenie wykonywania prawa wyznawców żydowskich i muzułmanów do wolności uzewnętrzniania swej religii, zagwarantowanej w art. 10 ust. 1 karty.
- 56 W tym względzie należy przypomnieć, że art. 52 ust. 3 karty ma na celu zapewnienie niezbędnej spójności między prawami zawartymi w karcie a odpowiadającymi im prawami zagwarantowanymi w EKPC, bez naruszania autonomii prawa Unii i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Należy zatem uwzględnić odpowiednie prawa EKPC do celów wykładni karty jako próg minimalnej ochrony [zob. podobnie wyroki: z dnia 21 maja 2019 r., Komisja/Węgry (Użytkowanie gruntów rolnych), C-235/17, EU:C:2019:432, pkt 72 i przytoczone tam orzecznictwo; a także z dnia 6 października 2020 r., La Quadrature du Net i in., C-511/18, C-512/18 i C-520/18, EU:C:2020:791, pkt 124]. Ze względu na to, że z wyjaśnień odnoszących się do art. 10 karty wynika, iż wolność zagwarantowana w ust. 1 tego postanowienia odpowiada wolności zagwarantowanej w art. 9 EKPC, należy uwzględnić tę ostatnią do celów wykładni art. 10 ust. 1 karty.
- 57 Otóż zgodnie z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wolność myśli, sumienia i wyznania chroniona przez art. 9 EKPC stanowi jedną z podstaw „społeczeństwa demokratycznego” w rozumieniu tej konwencji, ponieważ pluralizm, który jest nieodłącznym elementem takiego społeczeństwa, zależy od tej wolności (zob. podobnie wyroki ETPC: z dnia 18 lutego 1999 r. w sprawie *Buscarini i in. przeciwko San Marino*, CE:ECHR:1999:0218JUD002464594, § 34 i przytoczone tam orzecznictwo; a także z dnia 17 lutego 2011 r., *Wasmuth przeciwko Niemcom*, CE:ECHR:2011:0217JUD001288403, § 50). Stąd art. 9 ust. 2 EKPC stanowi, że „[w]olność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.
- 58 Podobnie zgodnie z art. 52 ust. 1 zdanie pierwsze karty wszystkie ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności uznanych w karcie muszą być przewidziane ustawą i szanować istotę tych praw i wolności. Zdanie drugie tego postanowienia mówi o tym, że z zastrzeżeniem zasady proporcjonalności ograniczenia praw i wolności mogą być wprowadzone wyłącznie wtedy, gdy są konieczne i rzeczywiście odpowiadają celom interesu ogólnego uznawanym przez Unię lub potrzebom ochrony praw i wolności innych osób.
- 59 W świetle tych właśnie rozważań należy zbadać, czy uregulowanie krajowe, które przewiduje obowiązek uprzedniego ogłuszenia zwierzęcia podczas uboju rytualnego, a jednocześnie wymaga, aby ogłuszenie było odwracalne i nie powodowało śmierci tego zwierzęcia, spełnia przesłanki określone w art. 52 ust. 1 i 3 karty w związku z art. 13 TFUE.
- 60 W pierwszej kolejności, ponieważ ograniczenie wykonywania prawa do wolności uzewnętrzniania religii, wskazane w pkt 55 niniejszego wyroku, wynika z dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego, jest ono przewidziane ustawą w rozumieniu art. 52 ust. 1 karty.

- 61 W drugiej kolejności uregulowanie krajowe, które nakłada obowiązek uprzedniego ogłuszenia zwierzęcia podczas uboju rytualnego, wymagając jednocześnie, aby ogłuszenie było odwracalne i nie powodowało śmierci zwierzęcia, respektuje zasadniczą treść art. 10 karty, ponieważ zgodnie z informacjami zawartymi w aktach sprawy przedstawionych Trybunałowi, przedstawionymi w pkt 54 niniejszego wyroku, ingerencja wynikająca z tego uregulowania ogranicza się do jednego aspektu szczególnego aktu rytualnego, jakim jest wspomniany ubój, który z kolei nie jest zakazany jako taki.
- 62 W trzeciej kolejności, co się tyczy kwestii, czy ograniczenie prawa zagwarantowanego w art. 10 karty wynikające z uregulowania krajowego takiego jak będące przedmiotem postępowania głównego odpowiada celowi interesu ogólnego, z informacji zawartych we wniosku o wydanie orzeczenia w trybie prejudycjalnym wynika, że ustawodawca flamandzki zamierzał wspierać dobrostan zwierząt. I tak w materiałach przygotowawczych do dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego wskazano, że „Flandria przywiązuje wielką wagę do dobrostanu zwierząt”, że „[c]elem jest zatem wprowadzenie zakazu niepotrzebnego cierpienia zwierząt we Flandrii”, że „[u]bój zwierząt bez ogłuszania jest niezgodny z tą zasadą” oraz że „[c]hociaż inne środki, mniej drastyczne niż zakaz uboju bez uprzedniego ogłuszenia, mogą w pewnym stopniu ograniczyć negatywny wpływ tej metody uboju na dobrostan zwierząt, takie środki nie mogą zapobiec bardzo poważnemu pogorszeniu tego dobrostanu”.
- 63 Tymczasem zarówno z orzecznictwa Trybunału (zob. podobnie wyroki: z dnia 17 stycznia 2008 r., Viamex Agrar Handel i ZVK, C-37/06 i C-58/06, EU:C:2008:18, pkt 22; z dnia 19 czerwca 2008 r., Nationale Raad van Dierenkwekers en Liefhebbers i Andibel, C-219/07, EU:C:2008:353, pkt 27; z dnia 10 września 2009 r., Komisja/Belgia, C-100/08, niepublikowany, EU:C:2009:537, pkt 91; z dnia 23 kwietnia 2015 r., Zuchtvieh-Export, C-424/13, EU:C:2015:259, pkt 35), jak i z art. 13 TFUE wynika, że ochrona dobrostanu zwierząt stanowi cel interesu ogólnego uznawany przez Unię.
- 64 W czwartej kolejności, co się tyczy przestrzegania zasady proporcjonalności, wymaga ona, by ograniczenia, które nakłada dekret będący przedmiotem postępowania głównego, nie wykraczały poza granice tego, co jest odpowiednie i konieczne do realizacji uzasadnionych celów przyświecających danemu uregulowaniu, przy czym jeśli jest możliwy wybór spośród wielu odpowiednich środków, należy wybrać środek najmniej uciążliwy, zaś wynikające z niego niedogodności nie mogą być nadmierne w stosunku do zamierzonych celów [zob. podobnie wyrok z dnia 20 marca 2018 r., Menci, C-524/15, EU:C:2018:197, pkt 46 i przytoczone tam orzecznictwo; z dnia 30 kwietnia 2019 r., Włochy/Rada (Kwota połowowa włócznika śródziemnomorskiego), C-611/17, EU:C:2019:332, pkt 55].
- 65 W przypadku gdy sprawa dotyczy różnych praw podstawowych i zasad ustanowionych w traktatach, takich jak w niniejszej sprawie prawo zagwarantowane w art. 10 karty i dobrostan zwierząt zapisany w art. 13 TFUE, ocena poszanowania zasady proporcjonalności powinna być dokonywana z należyтым uwzględnieniem koniecznego pogodzenia wymogów dotyczących ochrony poszczególnych praw i zasad, o których mowa, oraz odpowiedniej równowagi między tymi prawami i zasadami (zob. podobnie wyrok z dnia 19 grudnia 2019 r., Deutsche Umwelthilfe, C-752/18, EU:C:2019:1114, pkt 50 i przytoczone tam orzecznictwo).
- 66 W tym względzie należy zauważyć, że uregulowanie krajowe, które nakłada obowiązek uprzedniego ogłuszenia zwierzęcia podczas uboju rytualnego, a jednocześnie wymaga, aby ogłuszenie było odwracalne i nie powodowało śmierci zwierzęcia, jest odpowiednie do osiągnięcia celu wspierania dobrostanu zwierząt, o którym mowa w pkt 62 niniejszego wyroku.
- 67 Z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wynika, że w przypadku gdy w grę wchodzi ogólne kwestie polityczne, takie jak określenie relacji między państwem a religiami, w odniesieniu do których w demokratycznym państwie mogą istnieć znaczne rozbieżności, szczególną uwagę należy zwrócić na rolę decydenta krajowego. Należy zatem co do zasady przyznać państwu, w zakresie zastosowania art. 9 EKPC, szeroki zakres uznania przy decydowaniu, czy i w jakim zakresie ograniczenie prawa do uzewnętrzniania swojej religii lub przekonań jest „niezbędne”. Zakres uznania

przyznany w ten sposób państwom członkowskim w braku konsensusu na szczeblu Unii musi jednak iść w parze z kontrolą europejską polegającą w szczególności na zbadaniu, czy środki podejmowane na szczeblu krajowym są co do zasady uzasadnione i proporcjonalne (zob. podobnie wyrok ETPC z dnia 1 lipca 2014 r., S.A.S. przeciwko Francji, CE:ECHR:2014:0701JUD004383511, §§ 129, 131 i przytoczone tam orzecznictwo).

- 68 Otóż jak wynika z motywów 18 i 57 rozporządzenia nr 1099/2009, to właśnie brak konsensusu między państwami członkowskimi co do ich podejścia do uboju rytualnego doprowadził do przyjęcia art. 4 i 26 tego rozporządzenia.
- 69 W motywie 18 rozporządzenia nr 1099/2009 jest bowiem mowa o tym, że – jak przypomniano w pkt 45 niniejszego wyroku – należy utrzymać odstępstwo od wymogu ogłuszania zwierząt przed ubojem, pozostawiając jednak każdemu państwu członkowskiemu pewien poziom swobody.
- 70 Co się tyczy motywu 57 tego rozporządzenia, po przypomnieniu faktu, że obywatele europejscy oczekują spełniania minimalnych przepisów dotyczących dobrostanu zwierząt podczas uboju, podkreśla on, że w pewnych dziedzinach stosunek do zwierząt zależy również od przyjętych w danym kraju norm i w niektórych państwach członkowskich istnieje potrzeba utrzymywania lub przyjęcia dalej idących przepisów dotyczących dobrostanu zwierząt niż przepisy uzgodnione na szczeblu Unii. Ponadto zgodnie z tym motywem, w interesie zwierząt i pod warunkiem że nie zakłóca to funkcjonowania rynku wewnętrznego, właściwe jest przyznanie państwom członkowskim pewnej elastyczności pozwalającej na utrzymanie lub – w niektórych szczególnych dziedzinach – przyjęcie dalej idących przepisów krajowych.
- 71 W związku z tym, powołując się na istnienie różnych „przyjętych w danym kraju norm” w stosunku do zwierząt oraz na konieczność pozostawienia państwom członkowskim „pewnej elastyczności” lub „pewnego poziomu swobody”, prawodawca Unii zamierzał zachować kontekst społeczny właściwy każdemu państwu członkowskiemu w tym względzie i przyznać każdemu z nich szeroki zakres uznania w ramach koniecznego pogodzenia art. 13 TFUE i art. 10 karty w celu zapewnienia właściwej równowagi między ochroną dobrostanu zwierząt podczas ich uśmiercania a poszanowaniem wolności uzewnętrznienia religii.
- 72 Co się tyczy w szczególności konieczności ingerencji w wolność uzewnętrzniania swej religii wynikającej z dekretu rozpatrywanego w postępowaniu głównym, należy zauważyć, że z opinii naukowych Europejskiego Urzędu ds. Bezpieczeństwa Żywności (EFSA) przywołanych w motywie 6 rozporządzenia nr 1099/2009 wynika, że ukształtował się konsensus naukowy, zgodnie z którym uprzednie ogłuszenie jest optymalnym sposobem zmniejszenia cierpienia zwierzęcia podczas jego uśmiercania.
- 73 Przyjmując właśnie ten punkt widzenia, ustawodawca flamandzki wskazał w materiałach przygotowawczych do dekretu będącego przedmiotem postępowania głównego, że „[m]argines między eliminacją cierpienia zwierząt z jednej strony a ubojem bez uprzedniego ogłuszenia z drugiej strony będzie zawsze bardzo szeroki, nawet gdyby podjęto mniej radykalne środki w celu zminimalizowania pogorszenia dobrostanu zwierząt”.
- 74 Wynika z tego, że ustawodawca flamandzki mógł, nie przekraczając zakresu uznania, o którym mowa w pkt 67 niniejszego wyroku, uznać, że ograniczenia, które dekret będący przedmiotem postępowania głównego nakłada na wolność uzewnętrzniania religii poprzez wymóg uprzedniego odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia, spełniają warunek konieczności.
- 75 Wreszcie, co się tyczy proporcjonalności ingerencji w wolność uzewnętrzniania religii wynikającej z dekretu rozpatrywanego w postępowaniu głównym, po pierwsze, jak wynika z materiałów przygotowawczych do tego dekretu, przytoczonych w pkt 13 niniejszego wyroku, ustawodawca flamandzki oparł się na badaniach naukowych, które wykazały, że obawa, iż ogłuszenie wpłynie

negatywnie na krwawienie, jest bezzasadna. Ponadto z tych samych materiałów wynika, że elektronarkoza jest niepowodującą śmierci i odwracalną metodą ogłuszania, wobec czego, jeżeli zwierzęciu zostanie podcięte gardło natychmiast po ogłuszeniu, jego śmierć będzie spowodowana wyłącznie wykrwawieniem się.

- 76 Ponadto, wymagając w ramach uboju rytualnego uprzedniego odwracalnego ogłuszenia, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia, ustawodawca flamandzki zamierzał również czerpać inspirację z motywu 2 rozporządzenia nr 1099/2009 – w świetle którego należy interpretować ujęty całościowo art. 4 tego rozporządzenia – który mówi zasadniczo o tym, że aby oszczędzić zwierzętom niepotrzebnego bólu, niepokoju lub cierpienia, należy preferować najnowszą dozwoloną metodę uśmiercania, jeżeli znaczące postępy naukowe pozwalają zmniejszyć ich cierpienia podczas uśmiercania.
- 77 Po drugie, podobnie jak EKPC, karta jest żywym instrumentem, który należy interpretować w świetle obecnych warunków życia i koncepcji dominujących aktualnie w państwach demokratycznych [zob. analogicznie wyrok ETPC z dnia 7 lipca 2011 r. w sprawie Bayatyan przeciwko Armenii (wielka izba), CE:ECHR:2011:0707JUD002345903, § 102 i przytoczone tam orzecznictwo], wobec czego należy uwzględnić ewolucję wartości i idei w państwach członkowskich zarówno na płaszczyźnie społecznej, jak i prawnej. Otóż dobrostan zwierząt, jako wartość, do której współczesne społeczeństwa demokratyczne od wielu lat przywiązuje większą wagę, może, w świetle ewolucji społeczeństwa, być w większym stopniu brany pod uwagę w kontekście uboju rytualnego i tym samym przyczyniać się do uzasadnienia proporcjonalności uregulowania takiego jak będące przedmiotem postępowania głównego.
- 78 Po trzecie, zgodnie z zasadą ustanowioną w art. 26 ust. 4 rozporządzenia nr 1099/2009, dekret ten nie zakazuje ani nie utrudnia wprowadzania do obrotu na terytorium, na którym ma on zastosowanie, produktów pochodzenia zwierzęcego pochodzących ze zwierząt poddanych ubojowi rytualnemu bez uprzedniego ogłuszenia w innym państwie członkowskim. Komisja podkreśliła zresztą w tym względzie w uwagach na piśmie przedłożonych Trybunałowi, że większość państw członkowskich zezwala na podstawie art. 4 ust. 4 tego rozporządzenia na ubój bez uprzedniego ogłuszenia. Ponadto, jak podnoszą zasadniczo rządy flamandzki i waloński, uregulowanie krajowe takie jak będące przedmiotem postępowania głównego nie zakazuje ani nie utrudnia wprowadzania do obrotu produktów pochodzenia zwierzęcego pochodzących ze zwierząt poddanych ubojowi rytualnemu, gdy produkty te pochodzą z państwa trzeciego.
- 79 W związku z tym, w zmieniającym się kontekście na płaszczyźnie zarówno społecznej, jak i normatywnej, charakteryzującym się – jak podkreślono w pkt 77 niniejszego wyroku – rosnącym uwrażliwieniem na problematykę dobrostanu zwierząt, prawodawca flamandzki mógł przyjąć, w następstwie szeroko zakrojonej debaty zorganizowanej na szczeblu regionu flamandzkiego, dekret będący przedmiotem postępowania głównego, nie przekraczając zakresu uznania, jaki prawo Unii przyznaje państwom członkowskim w odniesieniu do koniecznego pogodzenia art. 10 ust. 1 karty z art. 13 TFUE.
- 80 Należy zatem uznać, że środki zawarte w dekrete będącym przedmiotem postępowania głównego pozwalają na zapewnienie właściwej równowagi między znaczeniem przywiązanym do dobrostanu zwierząt a wolnością uzewnętrzniania religii wierzących żydów i muzułmanów, a w konsekwencji są proporcjonalne.
- 81 W tych okolicznościach na pytania pierwsze i drugie należy odpowiedzieć, że art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 w związku z art. 13 TFUE i art. 10 ust. 1 karty należy interpretować w ten sposób, iż nie sprzeciwia się on uregulowaniu państwa członkowskiego wymagającego w ramach uboju rytualnego odwracalnego procesu ogłuszania, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia.

W przedmiocie pytania trzeciego

- 82 Poprzez pytanie trzecie sąd odsyłający zmierza zasadniczo do ustalenia, czy art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009 jest ważny, w świetle zasad równości, niedyskryminacji oraz różnorodności kulturowej, religijnej i językowej, gwarantowanych odpowiednio w art. 20, 21 i 22 karty. Jeżeli bowiem przepis ten upoważnia państwa członkowskie do podejmowania środków takich jak obowiązkowe ogłuszanie w celu uśmiercania zwierząt w ramach uboju rytualnego, rozporządzenie to nie zawiera żadnego podobnego przepisu dotyczącego uśmiercania zwierząt w ramach polowań i łowienia ryb lub podczas imprez kulturalnych lub sportowych.
- 83 Z brzmienia tego pytania wynika, że sąd odsyłający ma wątpliwości co do zgodności tego przepisu rozporządzenia nr 1099/2009 z art. 20, 21 i 22 karty, ponieważ o ile przewiduje ono jedynie warunkowy wyjątek od uprzedniego ogłuszenia zwierzęcia w ramach uboju rytualnego, o tyle rozporządzenie to wyłącza ze swego zakresu stosowania lub zwalnia z przewidzianego w nim obowiązku uprzedniego ogłuszenia uśmiercanie zwierząt odbywające się w ramach polowań, łowienia ryb, a także imprez kulturalnych lub sportowych.
- 84 W tym względzie w pierwszej kolejności należy ocenić argument, zgodnie z którym ubój rytualny jest w rozporządzeniu nr 1099/2009 traktowany w sposób dyskryminujący w porównaniu z uśmiercaniem zwierząt w ramach imprez kulturalnych i sportowych.
- 85 Na wstępie należy przypomnieć, że zakaz dyskryminacji jest jedynie szczególnym wyrazem ogólnej zasady równości, która należy do podstawowych zasad prawa Unii, oraz że zasada ta wymaga, aby porównywalne sytuacje nie były traktowane w odmienny sposób, a odmiennie sytuacje nie były traktowane jednakowo, chyba że takie traktowanie jest obiektywnie uzasadnione (zob. podobnie wyroki: z dnia 19 października 1977 r., Ruckdeschel i in., 117/76 i 16/77, EU:C:1977:160, pkt 7; a także z dnia 16 grudnia 2008 r., Arcelor Atlantique et Lorraine i in., C-127/07, EU:C:2008:728, pkt 23).
- 86 W niniejszej sprawie art. 1 ust. 1 akapit pierwszy rozporządzenia nr 1099/2009 stanowi, że jego celem jest ustanowienie „przepis[ów] dotycząc[y]ch uśmiercania zwierząt hodowanych lub utrzymywanych w celu produkcji żywności, wełny, skóry, futer lub innych produktów, jak również uśmiercania zwierząt w celu zmniejszenia ich liczebności oraz działań związanych z uśmiercaniem”, art. 1 ust. 3 lit. a) ppkt (iii) tego rozporządzenia stanowi zaś, że nie ma ono zastosowania do szeregu działań, a wśród nich do uśmiercania zwierząt podczas imprez kulturalnych lub sportowych.
- 87 Tymczasem art. 2 lit. h) tego rozporządzenia definiuje „imprezy kulturalne lub sportowe” jako „wydarzenia zasadniczo i w przeważającej mierze związane z długotrwałymi tradycjami kulturowymi lub działalnością sportową o długiej tradycji, łącznie z wyścigami lub innymi formami zawodów, w których wyniku nie jest wytwarzane mięso ani inne produkty pochodzenia zwierzęcego bądź produkcja ta jest marginalna w porównaniu z wydarzeniem jako takim i nie ma znaczenia gospodarczego”.
- 88 Z definicji tej wynika, że imprezy kulturalne i sportowe w rozumieniu art. 2 lit. h) tego rozporządzenia skutkują co najwyżej marginalną produkcją mięsa lub produktów pochodzenia zwierzęcego w porównaniu z wydarzeniem jako takim i że taka produkcja nie ma znaczenia gospodarczego.
- 89 Wykładnię tę potwierdza motyw 16 rozporządzenia nr 1099/2009, zgodnie z którym okoliczność, że imprezy te nie mają wpływu na rynek produktów pochodzenia zwierzęcego i nie są motywowane celami związanymi z produkcją, uzasadnia ich wyłączenie z zakresu stosowania tego rozporządzenia.

- 90 W tych okolicznościach imprezy kulturalnej lub sportowej nie można racjonalnie uznać za działalność polegającą na produkcji żywności w rozumieniu art. 1 ust. 1 rozporządzenia nr 1099/2009. Mając na uwadze tę różnicę, ustawodawca Unii nie naruszył zatem zakazu dyskryminacji, nie traktując imprez kulturalnych lub sportowych w taki sam sposób jak czynności uboju, która jako taka musiała obejmować ogłuszenie, i traktując w ten sposób odmiennie te sytuacje.
- 91 W drugiej kolejności, o ile pojęcia „polowań” i „rekreacyjnego łowienia ryb” nie zostaną pozbawione znaczenia, nie można utrzymywać, że działania te mogą być prowadzone na zwierzętach uprzednio ogłuszonych. Jak wskazano w motywie 14 rozporządzenia nr 1099/2009, czynności te odbywają się w kontekście, którego warunki w odniesieniu do uśmiercania znacznie się różnią od stosowanych wobec zwierząt utrzymywanych w warunkach fermowych.
- 92 W tych okolicznościach prawodawca Unii również nie naruszył zasady niedyskryminacji, wyłączając z zakresu stosowania tego rozporządzenia nieporównywalne sytuacje uśmiercania, o których mowa w poprzednim punkcie.
- 93 W trzeciej kolejności zarówno w art. 27 ust. 1 rozporządzenia nr 1099/2009, jak i w motywach 6, 11 i 58 tego rozporządzenia prawodawca Unii wyraźnie podkreślił, że opinie naukowe dotyczące ryb utrzymywanych w warunkach fermowych są niewystarczające i że konieczne jest również pogłębienie oceny ekonomicznej na tym obszarze, co uzasadnia wyłączenie traktowania ryb utrzymywanych w warunkach fermowych.
- 94 W czwartej kolejności w świetle rozważań przedstawionych w pkt 84–93 niniejszego wyroku należy stwierdzić, że rozporządzenie nr 1099/2009 nie narusza różnorodności kulturowej, religijnej i językowej zagwarantowanej w art. 22 karty, gdy przewidując jedynie warunkowy wyjątek od uprzedniego ogłuszania zwierząt w ramach uboju rytualnego, wyłącza ze swego zakresu stosowania lub zwalnia z przewidzianego w nim obowiązku uprzedniego ogłuszania uśmiercanie zwierząt odbywające się w ramach polowań, łowienia ryb oraz imprez kulturalnych i sportowych.
- 95 W konsekwencji analiza pytania trzeciego nie wykazała niczego, co mogłoby naruszać ważność art. 26 ust. 2 akapit pierwszy rozporządzenia lit. c) nr 1099/2009.

W przedmiocie kosztów

- 96 Dla stron w postępowaniu głównym niniejsze postępowanie ma charakter incydentalny, dotyczy bowiem kwestii podniesionej przed sądem odsyłającym, do niego zatem należy rozstrzygnięcie o kosztach. Koszty poniesione w związku z przedstawieniem uwag Trybunałowi, inne niż koszty stron w postępowaniu głównym, nie podlegają zwrotowi.

Z powyższych względów Trybunał (wielka izba) orzeka, co następuje:

- 1) **Artykuł 26 ust. 2 lit. c) rozporządzenia Rady (WE) nr 1099/2009 z dnia 24 września 2009 r. w sprawie ochrony zwierząt podczas ich uśmiercania w związku z art. 13 TFUE i art. 10 ust. 1 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej należy interpretować w ten sposób, że nie sprzeciwia się on uregulowaniu państwa członkowskiego wymagającego w ramach uboju rytualnego odwracalnego procesu ogłuszania, które nie może spowodować śmierci zwierzęcia.**
- 2) **Analiza trzeciego pytania prejudycjalnego nie wykazała niczego, co mogłoby podważyć ważność art. 26 ust. 2 akapit pierwszy lit. c) rozporządzenia nr 1099/2009.**

Podpisy